

УНІВЕРСАЛЬНЕ І НАЦІОНАЛЬНЕ В АНГЛІЙСЬКОМУ ГУМОРИ

Стаття має на меті розкриття когнітивних та мовних механізмів фрагменту ментальності англійців, присвяченого гумору. Багатоплановий аналіз лексичних та фразеологічних одиниць показав структуру та зміст англійського поняття „гумор” та дозволив дослідити шляхи його концептуалізації та вербалізації в національній картині світу.

Ключові слова: концепт, гумор, мовна картина світу (МКС).

Численні різнопланові дослідження феномену гумору в суміжних науках не спроможні запропонувати загального уявлення про дане явище без урахування його лінгвістичної природи [1; 2; 3; 5; 7; 8]. Саме мовна оболонка приховує сутність понять, якими оперує людська свідомість, і виступає репрезентантом національних й індивідуальних особливостей мислення мовної особистості.

Антропоцентричний підхід, якому віддає пріоритет сучасна лінгвістика, дає можливість розкрити когнітивні механізми, що формують мовну репрезентацію поняттєвих категорій – суджень, окремих концептів і фрагментів ментальності. Згідно з теорією мовної картини світу (МКС), мова є відбиттям ментальності народу, а мовленнєва одиниця – інтеграцією концептуального та мовного планів, що дає підстави для дослідження кожного концепту в його триступеневій реалізації – універсальній, національній та індивідуальній [5, 6].

Метою статті є концептуально-мовне дослідження фрагмента МКС, що склався навколо поняття „гумор” („сміх”) в англійській мові, і виявленні загальнолюдських, специфічно-національних та індивідуальних особливостей відображення англійського гумористичного мислення в лексиці, фразеології та міні-дискурсі.

У науковій літературі поняття гумору у науковій літературі полісемантичним, і поліфункціональним. Подібна універсальність пояснюється наявністю лінгвістичного, психологічного, соціологічного і літературознавчого підходів до вивчення цього явища. Загальні висновки багатьох досліджень гумору свідчать про те, що це поняття є занадто ємним, щоб звести його до однієї теорії. Так, Ю.Б. Боров виділяє шість теорій гумору, що групуються за двома основними напрямками – позитивістським і негативістським та вербалізуються в англійській мові як *laughing at sb. – laughing sth away*]3]:

1. Теорія негативної якості об'єкта насміхання (Арістотель) та переваги над комічним предметом (Т. Гоббс, К. Уберхорт);
2. Теорія деградації (А. Бен, А. Стерн);
3. Теорія контрасту (І. Кант, Г. Спенсер);
4. Теорія відхилення від норми (К. Гросс, Е. Обуе);
5. Теорія перехрещення мотивів (А. Бергсон, З. Фрейд);
6. Теорія протиріччя (А. Шопенгауер, Г. Гегель) [3].

Сьогодні популярним є негативістський напрям, представлений низкою теорій – Hostility, Aggression, Superiority, Triumph, Derision. Його теоретики (А. Бен, Т. Гоббс, А. Бергсон) відзначають, що будь-який гумор містить агресію. На думку американських дослідників, навіть тематична мережа слова „гумор” вказує на агресивність цього поняття: „ A joke with a good **punchline strikes us as funny and most people would rather hear **barbed** than a **pointless** joke. And we enjoy a **biting satire** from a **sharp-tongued wit**, especially if it's **aimed toward target** other than ourselves. We even get a certain satisfaction from **sick and gallows humor**” [10].**

Відповідно, позитивісти сприймають гумор як любов, підтримку, чуттєвість, теплоту, ніжне дружнє почуття до всіх форм існування. Інший аспект негативістського підходу – релігійний. Дослідники задаються питанням: чи притаманне почуття гумору Богу, чи схвалює Біблія сміх. Висувається припущення, що Бог не може сміятися, адже все знає, для нього немає нічого несподіваного, він не може відчувати позитивного зсуву як реакції на гумор. Нам видається, що припущення про засудження християнством гумору (сміху) є поспішним. Можливо, асоціація „сміх – гріх” бере корені в аскетизмі раннього християнства: у служителів культу сміх міг асоціюватися з поганськими віруваннями.

Православна традиція також асоціює сміх із гріхом і вважає його характеристикою сил зла. Найжахливішим покаранням грішника є „осміяння” – загальна ганьба. Контраргументом до цієї гіпотези може стати дослідження тексту Святого Писання, яке закликає до радості та серед тяжких гріхів називає сум та нудьгу. Як приклад можна розглянути заклик Святого Серафима Саровського: „О чем печалиться, братья, ведь Христос воскрес!”, тобто сміх є ознакою бадьорості духу і тому несе позитив.

Певно, ми можемо говорити про позитивізм чи негативізм окремих жанрів комічного. Так, насмішка є елементом сатири, сарказму. Крім того, сучасна культура пропагує таку радикальну форму, як чорний гумор. З іншого боку, фарс, загадка, основана на грі слів, не несуть агресії. Доволі складно, наприклад, визначити місце пародії – вона може засуджувати чи, навпаки, підносити якості оригіналу.

Це дає підстави розрізнити три ступеня гумору: позитивний (оптимістичний), негативний (сатиричний) та гумор примирення, що перемагає заперечення (іронічний). Були спроби згрупувати в три великі категорії всі теорії гумору („три родини”): теорія зверхності (*superiority*), теорія звільнення (*relief*), теорія невідповідності (*incongruity*).

Загальнолюдський гумор програмує як форму реалізації комічного, так і змістове навантаження. Щодо засобів комічного американські дослідники виділяють 45 прийомів (*techniques*) створення гумористичного ефекту, серед яких *illusion, ridicule, dialects, repartee, reversal, exposure, unmasking, insult, satire, exaggeration, imitation, eccentricity, absurdity, disappointment, mistakes, ignorance, accident, coincidence*. Цей перелік прийомів є досить спірним, бо зміщує традиційні гумористичні жанри (*satire*) з характеристикою людини (*ignorance*) чи емоційним станом (*disappointment*). З іншого боку, неможливо ігнорувати національну своєрідність гумору різних народів, де переломлюються загальні особливості характеру і життєвого досвіду нації. Так, хоч у цілому засоби та жанри комічного, дійсно, є універсальними, окремі нації можуть виявляти схильність до окремих прийомів комічного, що зумовлюється, в першу чергу, можливостями національної мови і, крім того, особливостями менталітету нації. Так, схильність англійських слів до полісемантичності й омонімії мотивує широку реалізацію прийому гри слів (каламбур):

Why did Dracula go to the doctor? Because of his coffin oughin'/coffin) (phonological pun).

I could have been banker but I wasn't interested.

A barmen but I didn't have the spirit for the thin.

A yachtsmen but I didn't know the ropes.

Іншим прикладом національного тяжіння до жанру комічного є англійська література **нонсенсу**. Не випадково, Великобританія стала Батьківщиною **лімериків** та „**дитячих віршів**” (*nursery rhymes*), принаймні форма яких є традиційною (народною) і чітко фіксованою.

Фактично, лімерик може бути авторським (конкретна особа – Е. Лір – вважається засновником цього жанру) за умови дотримання канонів форми та кмітливості і дотепності змісту.

'That's OK,' said the fellow, 'I'll tell it slowly'.

Загалом, велика кількість концептів, що піддаються осміянню, є загальнолюдськими, але частотність звернення до тієї або іншої теми допомагає зрозуміти менталітет народу. Г. Почепцов в книзі „Мова та гумор” наводить тематичну класифікацію англійських жартів. Очевидно, що найбільш чисельні групи виявляють „проблемні зони” англійського суспільства, а саме: *Army and Navy; Business; Court and Justice; Education; Etiquette, Talk and Diplomacy; Family Life Home; Love, Courtship, Marriage and Divorce; Medical Treatment; Money; Sports; Religion; Women; Generation* [8]. Подібна тематична класифікація стає підтвердженням загальних архетипів англійців:

- *Англія – країна приписаної поведінки, етикету та умовностей (тематичні групи Etiquette, Talk and Diplomacy; Court and Justice; Army and Navy);*
- *велику роль відіграє родина / дім (Women; Home);*
- *англійці наполегливі у досягненні цілей (Business; Education; Money) національним є захоплення спортом;*
- *англійці схильні критикувати власну систему освіти та охорони здоров'я;*
- *забуття релігійних догм.*

Специфічні риси англійського гумору пояснюються незвичайністю процесу його становлення. Так, О. Лівергант в збірнику „Гумор і сатира Ірландії. The importance of being witty” визначає підвалини британсько-ірландського гумору:

- *давні традиції кельтської культури;*
- *середньовічні тріади (ірландські афоризми);*
- *кенінги (епіграми, основані на грі слів);*
- *куртуазна середньовічна поезія (змагання в риторичній кмітливості при дворі ірландських королів);*
- *народний галасливий ірландський гумор (rollicking humor).*

На думку дослідника, сучасна гумористична тенденція королівства є гібридом двох культур – кельтської та англійської. Багата англійська сміхова культура підсилюється парадоксальним мисленням та сміливою фантазією ірландців [5, 12].

Таким чином, в цілому англійський гумор є неблизьким українцям через свою інтелектуальність, тяжіння до „мовного гумору”, специфічну тематику, зумовлену системою цінностей англійської нації, абсурдність, гру із формою та семантикою.

В результаті відображальної діяльності мислення людини в її свідомості будується своєрідна концептуально-мовна голограма об'єктивного світу, що являє собою результат інтерференції первинного і вторинного сегментів МКС. Якщо застосувати теорію ієрархічної структури МКС до концепту „гумор”, ми маємо змогу простежити ступені перетворення лексики. На первинному рівні пропозиція заповнюється простими словами (laugh, grin, sneer, chuckle тощо), які безпосередньо пов'язані з поведінкою людини. Загалом, нами розглядається ряд з п'ятнадцяти найбільш частотних простих слів, через які реалізується концепт „сміх”. Це первинний сегмент, який складає 16% одиниць. Надалі абстрагування посилюється, відбиваючи новий досвід людини та інформацію про світ, яка закріплюється шляхом комбінаторики мовних знаків. На цьому рівні пропозиція заповнюється традиційними словосполученнями та конструкціями первинного сегмента МКС: *give a smile, crack a joke, take a joke*. Вони становлять 60% одиниць.

Крім того, велику частину пропозиції займають одиниці вторинної номінації (вторинний сегмент): складні концептуальні структури, які містять універсальні знання, збагачені національним та суб'єктивним досвідом. На цьому рівні представлені фразеологічні зрощення та речення-судження, наприклад: *Laughter is the best medicine. Laugh out of the court* – 22% одиниць.

Розуміння КС як відзеркалення світу базується на існуванні широкого контексту, який визначається культурою, що її ядром є МКС. Людина сприймає світ і себе як його частку завдяки мові, яка фіксує загальнолюдський, національний та індивідуальний досвід.

Ключовими аспектами процесу когніції є категоризація (підведення процесу, явища, об'єкту під певну рубрику досвіду) та концептуалізація (групування одиниць, що виявляють певну схожість, в більші розряди). Результатом цих процесів є утворення концептуальної системи, де зберігається сукупність всіх концептів та відбувається їхнє упорядковане поєднання. Згідно теорії концептуальної лінгвістики, концепти не існують ізольовано, але організують семантичні мережі, що виходять з асоціативних зв'язків.

Когнітивний аналіз англійських мовних одиниць допоміг представити найбільш узагальнену позицію концепту „гумор” як складову макрополя „Людина”, в яке він входить через поле „Емоції”. Релевантними „вузлами” є „Суспільство”, „Поведінка” та „Звук” в складі суміжного поля „Природа”. Детальніше дослідження параметрів концепту в МКС, особливості реалізації пропозицій, концептуальної системи та семантичних мереж цього поняття визначаються на пересіченні вертикальної та горизонтальної систем зв'язків. Узагальнено ми визначаємо вертикальну позицію концепту „сміх” наступним чином:

- в первинному сегменті МКС сміх є імітацією природних явищ;
- вторинному сегменті сміх через процеси соціалізації та індивідуалізації стає спричиненою реакцією на емоції;
- нарешті, концепт „сміх” стає частиною мікрополя „Почуття людини” в складі макрополя „Людина”.

Схема 1

Вертикальне членування концепту „гумор”

Емоції людини
Обумовленість
Наслідування природи

Когнітивний аналіз англійських мовних одиниць поля „Гумор” викрив горизонтальну ієрархію концепту, що відбиває його внутрішню структуру. На кожному з рівнів вертикального членування виділяються відмінні характерні риси:

- „наслідування” природи, яке виражається комбінацією звукового та мімічного компонентів;
- обумовленість сміху, що розпадається на зовнішню обумовленість (соціалізацію) та внутрішню обумовленість (індивідуалізацію). Але, водночас, сміх зберігає і рефлексивний характер;
- оціночність, що проявляється на рівні емоцій як позитивність і негативність сміху.

Схема 2

Горизонтальне членування поняття „сміх”

Негативні емоції		Позитивні емоції	
Зовнішня (соціальна) обумовленість	Внутрішня (індивідуальна) обумовленість	Рефлекторність	
Мімічний компонент		Звуковий компонент	

В когнітивній семантиці виділяють найбільш суттєві для побудови всієї концептуальної системи поняття. Вони організовують сам концептуальний простір і виступають як основні рубрики його членування. За Р. Джекендоффом, основними конституентами концептуальної системи є концепти, близькі до „семантичних частин мови” (об’єкт, дія, місце, час, ознака). Цікаво, з цього погляду, що в МКС англійця сміх частіше сприймається як процес (65%), менше асоціюється з субстанцією (25%), ознакою (5%) та ознакою дії (6%). Таким чином, найбільшим граматичним потенціалом у реалізації концепту „гумор” наділені дієслова та віддієслівні іменники.

Необхідно відзначити, що концептуальна система являє собою рівень в голові людини, на який збирається вся інформація, отримана зовні і на якому переробляються результати сприйняття зорового, слухового, тактильного, моторного каналів (Р. Джекендофф). Аналіз мовних одиниць, що заповнюють пропозицію концепту „сміх”, виявив наступні закономірності. Особливо важливими в концептуалізації сміху є слуховий, зоровий та моторний канали інформації (тактильний канал фактично не залучено).

Так, слухове сприйняття звукового компонента сміху пояснює його фіксацію у формі слів-звуконаслідувань (наприклад, *guffaw, giggle, titter, crack* – загалом 14%) [1].

Очевидно, продуктивним є зоровий канал концептуалізації (10%). З одного боку, актуалізація мімічного компонента „сміху” може бути імпліцитною – цей компонент є семою лексичного значення, наприклад, „*grin*” передбачає обов’язкове оголення зубів у посмішці – або, з іншого боку, імпліцитною. У візуалізації концепту „сміх” найбільш частотним виявляється звернення до семантичних полів „частини тіла людини”, „предмети одягу”: *face (smile at sb’s face), sleeve (laugh in one’s sleeve), beard (laugh at sb’s beard), mouth (laugh a full_mouth), side (hold one’s sides)*. Врешті-решт, моторний канал концептуалізації фіксує особливості поведінки людини, коли вона сміється (7%). Цікаво, що цей компонент асоціюється зі словами швидкого руху (*rock/shake with laughter, fall about, double over*) або руху, що спричинює біль (*fit of giggles, be convulsed into laughter*)

В цілому, вивчення англійського концепту „гумор” на загальнолюдському та національному рівнях МКС дозволяє зробити певні висновки:

- наявність первинних та вторинних концептів у реалізації поняття;
- вертикальне членування концепту „гумор” виявляє його рефлексивну природу в первинній КС та обумовленість і емотивність індивідуалізації у вторинній КС;
- горизонтальне членування виявляє мімічний та звуковий компоненти гумору зовнішню (соціальну), внутрішню (індивідуальну) та рефлексивну обумовленість; як вища надбудова реалізується оціночність компонента виходячи з асоціативних зв’язків з іншими компонентами, поняття „гумор” є фрагментом поля емоції, що входить в макрополе „людина” і асоціюється з релевантними концептами „поведінка”, „суспільство”, „звук” (в складі макрополя „природа”);
- концептуалізація, переважно, проходить через візуальний (10%), моторний (7%) та аудіальний (14%) канали;
- концепт функціонує в семантико-граматичному аспекті як „процес”(65%), „субстанція”(25%), „ознака”(5%), „ознака дії”(6%).

Різнопланові дослідження гумору зумовили появу низки гіпотез, однак уніфікованого визначення поняття „гумор” не запропоновано. Очевидно, труднощі добору дефініції спричинені багатоаспектністю аналізованого явища, що робить його об’єктом дослідження різних дисциплін. Загальновідомо, що гумор несе великий потенціал і має емоційну та когнітивну силу впливу. Можливість спрямування цієї енергії, як в позитивне, так і в негативне русло дає підстави для виділення двох основних напрямків дослідження.

Простеживши процеси концептуалізації та категоризації поняття „гумор”, ми дійшли висновку про його існування як окремого концепту, що вербалізується в англійській мові в лексичних одиницях різних розрядів, тому поняття є вартим дослідження на концептуальному та мовному рівнях. Ядро **вторинного** сегмента МКС становить фразеологічна КС (ФКС), що відбиває як основні (інваріативні), так і додаткові (варіативні) знання про світ. Завдяки своїй ускладненій семантичній структурі фразеологічні одиниці поєднують в собі основну концептуально-мовну інформацію з додатково-образною, суб’єктивною, культурологічною і можуть визначатися як суб’єктивно-образні інтерпретації індивідуальних смислів. Так, переосмислення первинного концепту складає образну додаткову інформацію. Експресивне й емоційне-оціночне відношення до об’єкту вторинного найменування утворює суб’єктивну додаткову інформацію. Нарешті, асоціація сміху з національними реаліями і подіями складає культурологічну додаткову інформацію фразеологічного значення. Важливо, що саме ФКС акумулює „дух народу”, закріплюючи культурно-історичний досвід пізнання світу у вигляді образних стійких зворотів, що не тільки називають, але ще й дають оцінку явищам, предметам, станам.

Дослідження ФКС як елементу концептуальної системи поняття „гумор” підтверджує його реалізацію в горизонтальному та вертикальному членуванні: ФО фіксують рефлексивність концепту, але на відміну від елементів первинного сегмента МКС, в них підсилюється образність та абстрагованість; обумовленість та оціночність як у вторинних надбудов що проходять через інтерференцію та виявляються взаємопов’язаними.

Аналіз мовних одиниць первинного та вторинного сегментів МКС підтвердив фіксацію у лексичному та фразеологічному значенні сем рефлексивності, обумовленості та оціночності сміху, причому це значення вербалізується специфічними лексико-стилістичними засобами: метафори, антитези, градації тощо. Статистичні підрахунки виявили факт більш широкої презентації в англійській мові негативного аспекту сміху.

В ході дослідження було виявлено, що загальнолюдський, національний та індивідуальний аспекти сміху є взаємопов’язаними :

універсальними є сам фрейм гумору як реакції людини на кумедне, структура концепта „сміх” , його асоціативні зв’язки та канали концептуалізації, жанри та засоби творення комічного ефекту, загальнолюдські сюжети та теми осміювання.

Національна специфіка концепції гумору визначається особливостями менталітету, системою цінностей нації, з одного боку, та можливостями національної мови, з іншого. Проведене дослідження виявило жанрові та тематичні переваги, що підтвердило архетипічні уявлення про англійців як нації етикетного плану, наполегливу у досягненні цілей з пріоритетними зонами родини та дому, зацікавленими у спорті, релігії тощо.

Подальше дослідження концепту „гумор” є перспективним як в теоретичному, так і в практичному планах, тому що воно допоможе простежити зміни в свідомості нації під впливом масової культури, що також відбивається на гумористичній тематиці; поглиблене вивчення індивідуального гумору може розширити знання про особливості лінгвістичної свідомості індивіда. Індивідуальність концепту виявляється на рівні специфічного стилю окремих письменників та „випадкового” гумору. Причини потенційно гумористичних помилок (психологічні та механічні) є загальнолюдськими, але специфіка „випадкового” гумору є суто індивідуальною.

Література

1. Антология английского юмора : сборник. [Сост. А.Я. Ливергант] – на англ. яз. – М. : Радуга, 1990. – 432 с.

2. Бореев Ю. Б. Комическое / Бореев Ю. Б. – М. : Искусство, 1970. – 1996. – 421 с.
3. Дмитриев А. В. Социология юмора : Очерки / Дмитриев А. В. – М., 1996. – 214 с.
4. Как важно быть остроумным (юмор и сатира Ирландии) : сборник. Сост. Я. Ливергант. – (на англ. языке). – М. : Радуга, 1986. – 462 с.
5. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / Карасик В. И. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
6. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Колшанский Г. В. – М. : Наука, 1990. – 104 с.
7. Минский М. Остроумие и логика когнитивного бессознательного / М. Минский // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. 23. – С.28–110.
8. Почепцов Г. Г. Язык и юмор / Почепцов Г. Г. – К. : Высш. шк., 1990. – 327 с.
9. Robson Andrew E. Thinking Globally Writing and Reading Across the Curriculum. – USA, 1997. – 574 p.
www.idenet.com/shibt1sw

Беженар И. С., Рыбалкина Ю. В. Универсальное и национальное в английском юморе.

Статья нацелена на раскрытие когнитивных и языковых механизмов фразеологической номинации, изучение структуры и содержания английского понятия „юмор” и позволила выявить пути его концептуализации и вербализации в национальной картине мира.

Ключевые слова: концепт, юмор, языковая картина мира (ЯКМ).

Bezhenar I. S., Rybalkina Y. V. Universal and National in English Humour.

The article aims at disclosing cognitive and language mechanisms of phraseological nomination, the investigation of the structure and contents of the English notion ‘humour’. The work also reveals the ways of its conceptualization and verbalization in the universal, national language mappings of the world.

Key words: concept, humour, language mapping of the world (LMW).

Надійшла до редакції 10.05.09

Прийнято до друку 04.11.09

УДК 81 373. 23

О. О. Марочкіна

НАЗВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ТА НАЗВИ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ЧИ МІСЦЕВОСТЕЙ В ОСНОВАХ ПРИЗВИЩ РОЗТОЧЧЯ

У статті аналізуються прізвища Розточчя, в основах яких відображені назви на позначення місця проживання чи способу появи особи в населеному пункті та назви населених пунктів чи місцевостей.

Ключові слова: прізвища, ойконім, онім.

Значну роль у найменуванні людини відігравала місцевість, з якої ця людина походила або в якій жила. Виникнення прізвищ від назв місцевості – явище закономірне. Ще й сьогодні нас цікавить походження людини, ми питаємо, звідки вона. У часи ж коли не було ще офіційних прізвищ, визначення людини за місцем проживання було